

Een bijzonder opschrift

De kerk van Niekerk (De Marne) en de Zilvervloot

BOVEN DE INGANG VAN DE KERK IN NIEKERK ZIT EEN STEEN MET EEN BIJZONDER OPSCHRIFT. DAARIN WORDT DE VEROVERING VAN DE ZILVERVLOOT GENOEMD.

IN DE VOLKSMOND GING OP DEN DUUR HET VERHAAL DAT DE KERK HERBOUWD WAS MET GELD VAN DE VLOOT.

Kerk en interieur

De kerk van Niekerk is een rechtgesloten zaalkerk. Uit onderzoek tijdens de restauratie van 2004-2009 is gebleken dat de oostmuur en beide zijmuren zijn opgetrokken met hergebruikt materiaal, duidend op een bouwtijd tussen 1400 en 1500. De westmuur bestaat uit stenen van circa 1600. In 1879 werd de kerk bepleisterd met portlandcement. Sinds de restauratie is die bedekt met een lichtgele kleur.

Tijdens de recente restauratie is in het oostelijk deel van de kerk de zoldering van baksteen zichtbaar gemaakt. In het westelijke deel is het negentiende-eeuwse plafond bewaard gebleven. Tegen de oostmuur van de intieme ruimte staat de achttiende-eeuwse preekstoel. Deze stond oorspronkelijk tegen de zijmuur. Mogelijk werd hij ver-

1 De kerk uit het zuidwesten.

plaatst tijdens de bouwwerkzaamheden in 1879. Links van de preekstoel staat een zeventiende-eeuwse herenbank met de wapens Van In- en Kniphuizen en Lewe, herinnend aan het echtpaar Haro Caspar van In- en Kniphuizen (†1694) en Anna Lewe (†1686).

Het orgel werd in 1883 gebouwd door P. van Oeckelen en is nog geheel origineel. Het is een van de rijkste uitvoeringen van de kleinere orgeltypes van Van Oeckelen met een fraaie klankafwerking. In de vloer van de kerk liggen ten slotte verschillende waardevolle grafstenen, de oudste van 1564.

Het opschrift

Op een gevelsteen aan de wegzijde van de kerk is het volgende opschrift te lezen:

'Dese Kercke 1628 Ter Tydt van t Bemachtigen des Spanschen Silver Vloot Nedergeworpen, is in t Jaer 1629 Als Wesel en den Bosch Erovert van Gronds op Ter Eren Godes End des Selvest Gemeente Herbovvet End met dese Toorn Vercyrt Door Beleidt van den E. E. Evert Lewe Tot Asinga & c als Collator End Reynt Alyens ende Eyse Vbbens Vogde deser Kercke inder tit 1629.'

Naast het bericht over de verovering van de Zilvervloot staan op de steen twee jaartallen, twee plaatsnamen en drie namen van personen. Van de personen weten wij dat Reynt Alyens landbouwer was op Oldeheem, de boerderij op een hoogte dicht aan de noordkant van het dorp. Van Eyse Ubbens zijn geen gegevens bekend. Evert Lewe was heer van Asinga te Ulrum en daarmee ook collator van de kerken van Ulrum, Niekerk en Vliedorp, later ook van Vierhuizen. Op het lege vlak onder de tekst heeft ongetwijfeld tot de Franse tijd het wapen Lewe gestaan.

2 Het interieur naar het oosten.

2 Jan Boer in 1958. Foto door P. Boonstra. Collectie RHC Groninger Archieven.

dichtbundels en een tiental prozawerken, waarvan delen eerder verschenen in periodieken als *Maandblad Groningen*, 't *Swienegeltje*, *Dörp en Stad*, *Het Vrije Volk* en het *Nieuwsblad van het Noorden*. Bovenal wist Boer de positie te verwerven van voorman binnen de wereld van de Groningse schrijvers, in latere jaren onder andere als voorzitter van de Grunneger Schrieverskring en secretaris van de Culturele Gemeenschap Groningen. Zijn gezag en populariteit blijken ook uit het feit dat hij in de jaren vijftig en zestig zo'n zevenhonderd voordrachten door de hele provincie hield. Kwaliteitsverhoging van de Groningstalige literatuur was daarbij voor hem een drijfveer, opdat de Groninger beweging niet zou doodlopen in 'Kovvieziedes mit wat kemedie en daansen noa'. Zijn werk werd onder andere bekroond met de Hendrik de Vriesprijs van de stad Groningen (1956).

Op achttienjarige leeftijd, dus nog als kwekeling, publiceerde Boer zijn eerste gedicht, het lichtvoetige 'Jong wicht', over een vader die zijn dochter betrapt tijdens haar eerste zoen. Het werd opgenomen in het pas opgerichte tijdschrift *Groningen*. Deze eersteling zou niet exemplarisch zijn voor Boers latere gedichten, die een meer lyrische inslag hebben. Hij had aanvankelijk zelfs moeite deze geplaatst te krijgen, omdat ze afweken van de tot dusverre geproduceerde Groningstalige poëzie, die overwegend een anekdotisch dan wel humoristisch karakter had. 'Zukswat zeggen goie Grunnegers nait', zou Boer dan ook van de redactie van *Groningen* te horen hebben gekregen als reactie op zijn eerstvolgende inzendingen. Toch verschenen van

3 Het openingsgedicht 'Luk dörpke' in *Numerkes* (1929). De illustraties zijn van de hand van Jan Altink. Collectie Universiteitsbibliotheek Groningen.

LUK DÖRPKE.

Oet 'n gall' omgeven
wies oetstekend even,
olle hoeskes, schoon en schier,
dörpke bôôm op wier.

Oet 'n boske boomen,
heller, glênrood komen
aal del hoeskes, ain veur ain,
achter 't kerkje — allain.

Van ol ven en bouwlaand
noar bewozzen wierkaant
lopt bie 't leege moddergat
't lutje stainen pad.

Doar laans goan ies mörgen
'n hail bult olle zörge,
schrippen doags 'n end van hoes,
komen 't oavend thoos.

4 Johan Dijkstra, kerkje te Oostum, 1922. Olieverf, 70,5 x 90 cm. Stichting Johan Dijkstra, foto John Stoel, collectie Groninger Museum.

zijn hand in de jaren 1922-1928 zo'n zeventig bijdragen in *Groningen*, overwegend poëzie, maar ook korte verhalen.

Zijn eerste zelfstandige dichtbundel *Nunerkes (Schulpkes dij zingen)* verscheen in 1929. In het openingsgedicht 'Luk dörpke'² zijn al twee kenmerkende elementen uit het poëtisch oeuvre van Boer aanwijsbaar: het bezingen van de schoonheid van zijn geboortegrond en de verknochtheid daaraan, als ook het leggen van een relatie tussen gevoel en omgeving, in concreto het Groninger landschap. Beide gaan gepaard met een vormvastheid van de gebruikte taal. In het voorwoord van zijn debuutbundel schrijft Boer, daarbij licht werpend op de betekenis van zijn gedichten: 'As kiener heb wie ze [de nunerkes, schelpen, mh] voak aan 't oor hollen, want dou begrepen wie de toal van 't Wad. Padie menschen bennen dei tied vergeten, ... dei tied, dei toal en 't laand.'

Baksteen en gemeenschapszin

Jan Boer was kerkelijk niet actief, en zijn werk draagt ook geen duidelijke sporen van kerkelijke betrokkenheid, hoewel hij voorzitter was van de 'Beriemenskemizzie', die in 1966 de *Grunneger psalms en gezangen* het licht deed zien, voor gebruik tijdens Groningstalige kerkdiensten. Zijn 'zuiver gevoel voor de eigen aard van het bijbels en christelijke taal-eigen' rechtvaardigde volgens de medeleden van de commissie echter die positie.³

Toch spelen kerk en kerkgebouw in zijn poëzie en proza een bescheiden, maar duidelijke rol. Ten eerste als kenmerkend onderdeel van het Groninger landschap, zoals de oude Groninger kerken ook vaak onderwerp waren voor de schilders van De Ploeg. Boer onderhield met verscheidene van dezen ook intensief contact. Zijn bundels werden onder anderen geïllustreerd door Jan Altink, Johan Dijkstra en Johann Faber. Zoals zij het land met verf verbeeldde, probeerde Boer dat met woorden. Duidelijk komt dit bijvoorbeeld naar voren in het gedicht 'Bakstain', in 1966 geschreven voor Dijkstra:⁴

Hou glënner of de zonne gluit,
hou hellerder dat bakstain bluit!
Ik zai aan hoezen, kerken, ploatsen
de himmelhaid van haarst weerkoatsen.

n Schoonhaid ien zo'n overvlood,
'n schildersriekdom, daip van gloud,
van rose, oranje, felle roden,
dij weer en wiend heur weerstand boden.

Dat mensken zuks wat moois nait zain,
d'r aan veurbiegoan, of meschain
dat bakstainbluisel eerst ontwoaren,
as t op n douk komt tot bedoaren.

2 Eerder verschenen in het *Maandblad Groningen* 5 (1922), p. 195.

3 P.J. van Leeuwen, 'Jan Boer', *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde* 1984, p. 89-99, daar 97.

4 *Dörp en Stad* 18 (1966) p. 34.

Een tweede functie die de kerk heeft in het werk van Jan Boer, is als plaats van gemeenschapszin, of misschien treffender: de verdwenen gemeenschapszin. Dit komt onder andere tot uitdrukking in het verhaal 'Zundagmörn' in de bundel *Waddenvolk* (1952).⁵ Daarin komt een oude boer voor, die het niet langer binnenshuis kan uithouden als hij de kerkklokken hoort luiden:

'Hai voamt mit grote treden 't wierpad of, 't laand ien. Hai mout oam hoalen, roemte om hom tou vullen, zien gedachten aan geld en grond even vieren loaten. (...) Hier is 't veul hoger as ien kerk. Zun is opkomen en haile wereld wordt nou waarm. Mensen magen zo haard en zo kold wezen as ze willen, mor hier worren ze aans van. Zun en waarmte, roemte en rust dut 'n mensk tels meer goud as 'n domie begriepen ken.'

Tegenover het lyrische gevoel buiten in de natuur plaatst Boer vervolgens de aanstaande kerkgang:

'Dommit as kerk aangait, den hait het echt Zundag. Moar Domie het 't er stoer mit, om mensen zo wied te kriegen as ien dizze wiede mörnwereld. Waarmte en roemte benen d'r nait bie. (...) Domie preekt over "ootmoed", moar och Here, dat is zo hail wied vot. Vrouwlu zitten apmoal mit heur mooiste spullen aan en monstern kanner onner preek deur. Houveul iedelheid zol doarbie wezen, houveul wiezegheid, houveul hoat en nied en ofgunst? Domie mos d'r ais deurhen kieken kennen, deur aal dei donkere klaaier. Wat zol e doar wat vienen, dat nait deugde.'

De zondag was volgens de schrijver verworpen tot een dag waarop mensen vluchtten voor de stilte: 'Houveul komen den ais aan heurzulf tou? Bie mainsten staat roadio haile dag aan: lewaai, drokte onrust!' Alleen oudere mensen vierden de dag nog zoals het volgens Boer hoorde: 'veur 't glaas, ien zun, achter blomkes bezied, nuuntjen ze stil veur heur zulf hen. Zai vienen 't pad wel noar binnen tou'.

Dat een oudere generatie wel 't pad noar binnen' zou weten te vinden, is veelzeggend. De wereld waarover Boer schreef en dichtte, was een omgeving die al sinds zijn jeugd bezig was snel te veranderen. Vanuit een stedelijke omgeving, hij had immers al in zijn kweekschooltijd het Hogeland verlaten, bezong hij zijn hele leven een vooral gedroomde plattelandsidylle.

Bedreigd bestaan

Al deze elementen uit het werk van Boer komen het meest overtuigend samen in 'Mien dörp is dood', een voordracht ('declamatorium') uit 1958.⁶ De tekst werd op 17 juni van dat jaar door Jan Klompsma voorgelezen op de Regionale

Omroep Noord en Oost. De begeleidende muziek werd geschreven door violist en componist Louis Somer, concertmeester van de Groninger Orchest Vereeniging.

In het twaalf minuten durend stuk beklagt Boer zich over het verval van het platteland: de landbouw biedt steeds minder werkgelegenheid, de dorpen lopen leeg, de middenstand verdwijnt. Ook van de kant van de politiek had de plattelandsproblematiek in de naoorlogse jaren volop aandacht. In 1959 verscheen het onderzoeksrapport *Bedreigd bestaan. De sociale, economische en culturele situatie in Noord-Groningen*. Deze inventarisatie was vooral bedoeld om de problemen in kaart te brengen, om beleidsmakers vervolgens oplossingen aan te kunnen laten dragen. Boer is in zijn declamatorium een stuk somberder en stilliger. 'Hier is t doan', is de bittere conclusie van de dichter.

Ook de kerk had de aandacht van de samenstellers van *Bedreigd bestaan*. De teruggang in vooral de Hervormde Kerk in de naoorlogse jaren was dan ook opvallend: het aantal lidmaten nam drastisch af, de kerkvoogdijen hadden moeite om de oude kerkgebouwen en pastorieën te kunnen onderhouden en steeds meer gemeenten werden gecombineerd omdat ze financieel te zwak waren om zelfstandig een predikant aan te stellen. Jan Boer begint zijn declamatorium zelfs met het functieverlies van de kerk:

Gain domie meer,
Ol pasterij
Is opdaild onner dakkelozen.

Dak
Is nou boven 't lutje loug vot,
gain hemel meer
veur dat lutje Sodom,
Gain hiernoamoals,
doar 't beter wezen zol as hier,
gain leven bie ledder op
mit domie d'r onner
om op te muiten,
dij noar beneden tumelde...

't Leven is weerdeloos worren.

't Woord wordt nog wel brocht,
moar deur n vremde,
deur ain dij hier nait thoes heurt,
dij zaiken nait troosten ken
en seupeln nait staarken
en ondeugden nait moanen,
allain nog doden begroaven
op n kerkhof dij verkommert.

5 'Zundagmörn', in: *Waddenvolk. Zestig verhalen ien Hogelandster tongval* (Groningen 1952) p. 57-59. Een gelijknamig gedicht, over de kerk van Stedum, is opgenomen in de bundel *Stil leven (stoef bie Steem)*, Stedum 2005.

6 Over het declamatorium en het naoorlogse Groningen zie: IJnte Botke, 'Van Boer tot Staal', *Ach Lieve Tijd 2500 Ommelanden*, Zwolle 2006.

Voor de oude kerkgebouwen was volgens Boer geen nieuw alternatief. Niet voor de plek voor bezinning en gemeenschapszin, en ook niet voor de natuurlijke en historisch bepaalde plek van de kerk in het dorp:

Dörpshoezenbouw⁷

Hier trekken aiwen nog heur sporen.
Wat west het, dat gaat nait verloren,
Moar ien zien onvergankelkheid
Is t nait op t nije veurberaad.

t Nije komt, mit aigen wetten
en woar ze aan nkanner swetten,
wat west het en wat komen zel,
doar krigt t loug n lelke dèl.

Wat bouwers aan t nijmoodse wonnen
dat het de ainheid roegweg schonnen.
Allain t olle kerkgebouw
Blift ale aiwen trouw.

Besluit

'Soms is men te zeer gehecht aan het gebouw, waar de "vaderen" eeuwenlang ter kerke gingen en kan dit een oecumenische toenadering in de weg staan (...) Het is goed dat een kerk gerestaureerd wordt, maar men moet zich ervoor hoeden dat het gebouw daarna als een bijzonder kleinood wordt gekoesterd.⁸ Deze zinsnede is afkomstig uit de Nota over gebruik en bezit van historische kerken in de provincie Groningen, die in 1969 mede de aanleiding vormde voor de oprichting van de Stichting Oude Groninger Kerken. De samenstellers hadden daarin wel oog voor de historische waarde van het kerkgebouw naast de gebruiksfunctie, maar deze laatste stond voorop. Bij Jan Boer was dat welhaast omgekeerd, door steeds te wijzen op de band van het gebouw met het verleden, zijn landschappelijke omgeving en als centrum van de gemeenschap breder dan de kerkgemeente. Juist deze elementen zijn van belang gebleken voor het behoud.

Door zijn artikel 'Kerken gain stainbulten' heeft Boer letterlijk, zo kan veertig jaar later worden geconcludeerd, een concreet fundament onder deze gedachte gelegd.

Martin Hillenga (m.hillenga@rug.nl) is als provinciaal streektaalfunctaris verbonden aan het Bureau Groninger Taal en Cultuur van de Rijksuniversiteit Groningen.

ONNERAIGEN VOLK

Kerken gain stainbulten

's Oavonds veur 't sloopen goan kiek ik nog aait tegen n taikening van n old Grunneger kerkje aan, dij nou ten dode opschreven is. Hai ligt doar tegen diek aanvlijd, bedraaid mit zien onnergang.

Dit moal bennen 't gain boeren, dij d'r puunvoarten van moaken willen, moar roemtescheppers, dij dat olle jewaaltje ien weeg staat.

't Is de olle, gewaitenloze stried tussen stof en gaist, tussen zaakelkheid en bezinnen. 't Vonnis is nog nait voltooid. 't Wachten is nog op verzachtende omstandigheden. Dat is, dat ze 't olle kerkje stain veur stain ofbreken willen en aargenswoar aans weer opbouwen.

Aans aargenswoar. Wied van Eemsdijk, doar viskers en schippers 't olle torentje aaltied stoaen zain konden. Zal wizen, dat doar bie störm en ontij heur noaste verwanten bie n kanner kwamen, om handen te vollen en heur te bezinnen op leven en dood. En as ze 't d'r leventig ofbrocht haren, den gingen dij drieste woaterröten zundoags doar-op mennegmoal noar dat stille stee tou om kop te boegen veur n hogere macht as wotter en wiend.

Kerken bennen gain doofe stainbulten oet n verleden tied, dij heur dainst nou doan hemmen. Zal bennen bouw veur de aiwgeheid, omdat mensen aaltied bezinnen neudeg hemmen.

Ze maggen dan aan God loven of nait, ze maggen twieveln aan Zien goudheid of rechtveerdigheid, aargenswoar zulken ze ook en veuraal ien dizze jachtege, goddeloze tied n stee om heur mit andern te bezinnen op betere menseleke verhollessen.

Jongeren en opstandegen doun dat ien 't openboar mit stokken en stainen, mit machtverteun. Bezoadegden zulken heur kracht ien menseleke overwegens, ien te roade goan mit aigen gewaiten. En dij stille soemenspraak van daipere gedachten heurt nait thoes ien stroatlewaal moar op stille steeën, dij doar van oldsheer veur aanwezen bennen.

Wie, mensen van 1970 bennen veurlopers van n aiw van lewaal en tegenstriedegheid. Twijspaalk over haile wereld, verinnewaalern van de rechten van de mens, verdrukken van minderheden.

Wie vuilen aaltemoal, dat er wat doan worden mout, om nait ien de moalstroom van striedveerdigheid onder te goan. Woar kennen wie geweldloosheid beter zulken as binnen de vaallege(?) muren van ons bouwvallege olle kerkjes?

Of ze mooi of leik bennen, dat dut niks of. Zal bennen d'r vrouger veur bouw, zörgvuldeg optrokken van oet-zochte stainen en pannen, om te getugen van n goie wil, dij wereld verbeteren zel.

Doarom bennen dat haallege steeën, omdat 't beste ien 't mensegemoud doaroomwoud is. 't Maag domies den nait aaltied lukt wezen, om mensen mit

... ons bakstainen kerkjes ...

woorden 't betere pad te wizen, 't gemoud is tenminste onrusteg moakt. 't Gewaiten is ien opstand komen tegen ale ongerechtigheid en zulfverzekerdheid.

En juist dij onrust mit zulfzulf, dat stille gevecht mit onverschilleghaid, dat aigen schuldgevuil, was de winst van wekelkse soamenkomsten.

Nou stoaen wie op n twijsprong. Tientallen bouwvallege kerkjes, ainmoal mit veul multe en ien blind vertrouwen optrokken as bezinningsploatsen, worden mit ondergang bedraaid.

Maag wie ons sleupershanden doar-aan veul moaken? Of vervluiken wie ons veurgelacht, dat zoveul kloosters en börgen mit de grond liek moakt het, terwille van n meedogenloze zaakelkheid?

Wie, dij 't zo goud hemmen as de aarmzoale bouwers van ons bakstainen kerkjes heur nooit ien der aiwgeheid veurstellen konden! Wat ien aarmoud en ellende opbouw is ien 't vaste geloof ien n betere toukomst, dat zollen wie ien n tied van overvloed verinnewaalern loaten?

Ons noageslacht, dat 't er nog veul stoerder mit krigt om de stille op te zulken en doar ien gemainschop mit andern tot zulfzulf te komen, zol ons doar ten aiwgeendoage om verschten.

Barboaren zollen ze ons nuimen, as wie ien tieden van welvoart oet onverschilleghaid ons schuldgevuil bezied stopten ien geldpuut. Noodklok het lud! Hou zel 't archief van 't joar 2000 ons te bouk stellen?

Limerick

Wat ken wie doar den mit verdainen,
As steunbeer van n stoapel stainen?
Gain roem of eer,
Moar toch weleer Dank van ons noageslacht, zol 'k mainen.

JAN BOER
PLOUGT DEUR

N.B. Steunbeer wor 'e, deur minstens 10 gulden 's joars over te moaken op postreken 1815181 van de Stichting oude Groninger kerken in Groningen.

5 Artikel Nieuwsblad van het Noorden, 29 november 1969.
Collectie R. Steensma

7 Dörp en Stad 22 (1971), p. 78.

8 Aangehaald uit Peter Breukink, 'Zin en doel', in: D. Bosscher e.a. (red.), Ooit gebouwd voor altijd, Groningen 2009, p. 172-173, daar 172.